

REPERCUSIÓNS GRAMATICAIS DO USO DA INTERPOLACIÓN PRONOMINAL EN GALEGO

XOSÉ MANUEL SÁNCHEZ REI

1. *Introdución*

1.1. A clase pronominal constitúe unha tipoloxía de palabras cuxa significación, se os confrontarmos cos nomes con que son frecuentemente comparados e con que poden compartir diversas funcións sintácticas, non é constante, senón referencial ou relacional dado que non indican conceptos como os substantivos. A súa natureza é variada, circunstancia que se manifesta, por exemplo, nos diferentes tratados de lingua en que aparecen descritos os seus usos e funcións, pois non sempre houbo posturas unanimemente aceptadas a respecto das tentativas de clasificación que pretendían caracterizar unhas subclases de paradigmas delimitándoas das restantes.

Os coñecidos como pronomes persoais pertencen a unha tipoloxía específica, tanto pola súa clara demarcación no sistema, comprobábel se consultarmos as *Gramáticas* existentes na nosa tradición filolóxica, como por presentaren dúas series de formas, a primeira tónica e a segunda átona. Esta, cuxos compoñentes tamén reciben o nome de “pronomes clíticos”, necesita do apoio dun elemento fonoloxicamente acentuado para se poder pronunciar no interior do discurso, feito que xustifica termos tres modalidades de ligazón acentual entre a forma pronominal átona e o contexto tónico que a rodea: a primeira, a énclise, consiste na subordinación da partícula clítica ao elemento inmediatamente anterior (*Nós bañámonos na sombra e no vento fresqueiro*, Otero Pedrayo, *P*: 29); a próclise, pola contra, caracterízase pola adxacencia desa mesma forma sen acento á palabra tónica seguinte (*Pra se confirmar na súa idea, o Dr. Alveiros estudou o tema*, Risco, *OPP*: 51); e a terceira, a anfíclise segundo Lausberg (1981: 330), participa eclecticamente de ambas as rexencias fonético-sintácticas (*Veleiquí os tes*, Ferrín, *CF*: 26).

1.2. Dos tres tipos de vínculos converteuse o segundo, a énclise pronominal, na orde de elementos non marcada na sintaxe do galego, constituíndo así “unha das particularidades máis interesantes da nosa lingua” (Ferreiro 1995: 249). As outras dúas tipoloxías de subordinación tamén son posíbeis, mais constitúen unha orde de palabras que para se tornar gramatical precisa de certos condicionantes que validen a colocación preverbal do pronome clítico: desde o punto de vista sintáctico achamos nese grupo de condicións certas partículas subordinantes ou determinados paradigmas morfolóxicos, tamén indicadores de subordinación, que esixen esa ordenación concreta ou que, por veces, admiten as dúas posibilidades de ligazón da forma átona; desde unha perspectiva pragmático-informativa cómpre referirmonos ás alteracións que se poden dar na orde de aparecemento na cadea falada, pois con frecuencia unha modificación dos elementos que non se corresponder coa linealidade morfolóxico-sintáctica máis habitual producirá unha mudanza locacional nos constituíntes do enunciado lingüístico e, por extensión, nas formas do pronome persoal.

No caso de o pronome átono se dispor antes do verbo é posíbel concorreren elementos a afastalo da forma verbal a que for ligado, de tal modo que un enunciado como *cando che veña a túa nai*, poñamos por caso, atopará unha equivalencia de constituíntes na secuencia *cando che a túa nai veña* (Rosalía, *CG*: 87), ficando ambos os ordenamentos dentro da correcta praxe lingüística do galego. Este fenómeno, coñecido polo nome de interpolación, posúe un trazo definitório en todas as súas modalidades, cuxa principal característica nos vén dada pola tonicidade das palabras dispostas entre ambas as formas antes sinaladas. Consecuentemente, non serven como exemplos ao respecto secuencias de formas pronominais clíticas, como *nonseche escapaba* (Fernández y Neira, *PG*: 24), moi rendíbeis na coloquialidade actual da nosa lingua, nin tampouco representacións dalgunhas formas pronominais nos tempos máis pretéritos do idioma, do tipo *mi a, mi o* (*el non mi o diz así*, Johan Airas, *LP I*: 393), en que a evolución aínda non alcanzara, ao menos graficamente, as crases entre as partículas do pronome átono logo consolidadas e sistematizadas pola historia do idioma.

O presente traballo ten como obxectivo abordar algúns aspectos que caracterizan o antecitado recurso, así como tamén, moi resumidamente, facer un breve comentario sobre utilizacións que del se fixeron, sobre todo na lingua escrita, que fican fóra da norma sintáctica do idioma galego. Manexamos, para tales finalidades, principalmente obras literarias contemporáneas, téndose en conta, mais en menor medida, a oralidade moderna a través de estudos e monografías

dialectais (Porto Dapena 1977; ILG 1995, II; Fernández Rei / Hermida Gulías 1996; etc.).

1.3. A disposición sintáctica do pronome de que falamos é, en realidade, un recurso moi tradicional, abondosamente documentado na Idade Media en todo tipo de niveis escritos, xa se tratasen de prosa, verso ou documentos notariais, que chegou, no galego e no portugués, á lingua contemporánea. Porén, esta pervivencia actual de tan antiga orde sintáctica cómpre matizármola convenientemente: é certo que aínda hoxe se poden escoitar secuencias como a que antes adiantabamos, mais caracterizan, na nosa opinión, a fala das persoas de máis avanzada idade e / ou estilos literarios ben determinados e persoais, de tal xeito que podemos dicir, consonte Álvarez / Regueira / Monteagudo (1993: 206), que o seu uso no galego moderno está a esmorecer progresivamente. Tal afirmación é deducíbel e aplicábel aos testemuños orais con que traballamos, pois nunha escolma recente de textos dialectais que abrangue todo o territorio galegófono rexistramos unicamente un só caso claro destas construcións proveniente dunha informante de 48 anos: *o que lle eu quero dicire* (Fernández Rei / Hermida Gulías 1996: 149).

Debemos, por outra banda, non perder de vista a significación desas estruturas, pois do seu carácter facultativo no sistema pódense tirar conclusións para explicar a súa perda de vitalidade contemporánea, o cal, desde o noso punto de vista, non debe ser considerado illadamente, senón posto en relación con outros fenómenos de análogo carácter que sufriron ou que padecen na actualidade similares condicións de retroceso¹.

Outra característica que apuntamos, neste caso intrínseca ao fenómeno, reside na natureza gramatical do(s) elemento(s) inserido(s) entre o clítico e verbo: xa na época trobadoresca os casos máis frecuentes consistían en intercalar o adverbio de negación *non* ou un pronome tónico suxeito segundo manifesta Ogando (1980: 280), afirmación que nós compartillamos, pois corrobórana os textos do Medioevo empregados neste estudio (*LP, CT, MS, Maia 1997, VFD*). Por outra parte, estas interposicións en particular continúan a ser nos tempos actuais, dentro do pouco rendíbel que resulta a interpolación no

¹ Estamos a falar de causalidades demarcadas, por exemplo, pola súa índole diatópica (*ti* vs. *tu*, etc.), polo seu carácter considerado arcaico por algunhas capas de falantes ou sectores (*Cando viñer...*etc.), por condicionamentos alleos á gramática do galego (**había feito*, etc.) ou por outras variábeis de natureza moi heteroxénea que cómpre termos en conta (*xanela, fiesta, ventá*; etc.).

seu conxunto², unhas das que máis recursividade presentan en calquera rexistro da lingua con que traballamos (Álvarez 1980, II: 410-412), ora o da praxe oral, ora o da escrita. As obras contemporáneas que se utilizaron aquí como documentación evidencian tal circunstancia, algunhas das cales (Otero Pedrayo, *P, D*) rexistran o adverbio *non* como a única palabra susceptíbel de se dispor nas susoditas ordes de palabras. Igualmente apuntamos, como unha proba máis ao respecto, que certas líricas tradicionais que chegaron a ser publicadas (Rielo Carballo, *EC*) proporcionan, exclusivamente, exemplificacións do xa citado adverbio nesas casuísticas locacionais.

2. Gramática e interpolación

2.1. O aspecto fonolóxico

Segundo diciamos na introdución, as formas clíticas do pronome persoal precisan dunha palabra que sexa tónica para se poderen pronunciar na cadea falada, dando lugar á ligazón destas partículas átonas en énclise, en próclise ou en anficlise a respecto do elemento acentuado. Estas dúas últimas subordinacións presentan como punto en común a ligazón acentual que se establece entre o pronome e a forma do verbo a que está vinculado, aínda que, para sermos máis precisos, debemos sinalar que aquela é máis evidente nos casos de rexencia proclítica. Resulta tamén lóxico, por outro lado, vermos na unión pronome átono-forma verbal unha certa dose de coherencia morfosintáctica e semántica se identificamos as partículas pronominais, seguindo aquí a opinión de Cidrás Escáneo (1992: 46), como morfemas dependentes en último caso do verbo, isto é, como morfemas gramaticais de valor principalmente cohesivo.

Mais o feito de interpormos no medio do pronome preverbal e o núcleo rexente a que se subordinan un ou varios elementos tónicos parece provocar que se desprace ás palabras inseridas a dependencia acentual que antes operaba en relación ao verbo. A literatura decimonónica e dos primeiros anos do presente século, anónima ou culta, falta dunha codificación gráfica da lingua que eliminase as arbitrarias solucións no campo da escrita, proporciona exemplos de cómo a dependencia acentual pasa ás formas intercaladas entre o morfo pronominal e o verbo, fenómeno que transparece na elisión dos

² Véxase Álvarez / Regueira / Monteagudo (1986: 205-206) para un achegamento á tipoloxía dos elementos susceptíbeis de se intercalaren na lingua moderna.

fonemas vocálicos átonos dos clíticos coa subsecuente unión ao elemento interposto mediante a axuda dun apóstrofo:

1. (a) *¡qué moito, de que t' eu busque
cando t' o sol vai buscar!*
(Ballesteros, *CPG*, III: 12)
- (b) *Se ch' eu digo que fôra meu encanto*
(Lamas Carvajal, *SG*: 71)
- (c) *¡Arrenégote demo,
que cousas m' alí armou!*
(Pondal, *PGC*, I: 88)

En relación con isto está a (a)tonicidade do adverbio negativo *non*, que manifesta ter un comportamento diverso en virtude da función que desempeña no interior da oración ou do lugar que ocupe na cadea do discurso. Por un lado, hai probas que semellan indicarnos que a forma adverbial carece de intensidade tónica: as contraccións³ que se rexistran nalgúns autores ou autoras⁴, hoxe merecidos estandartes das nosas letras, parecen evidenciar a ausencia da marca acentual, pois as sílabas tónicas, dada a súa particular natureza, non poden presentar sínkopas do seu núcleo silábico, como pode verse nos exemplos seguintes:

2. (a) *N' hay alimento que tome
N' hay auga que ll'apeteza*
(Rosalía, *FN*: 208)
- (b) *N' hai unha fonte
tan fresca e pura*
(Pondal, *PGC*, I: 19).

Pola contra, podemos achar o adverbio a funcionar como unha oración enteira⁵, levando, nestes casos, unha inherente marca de intensidade:

³ Cfr. Freixeiro Mato (1998: 208): “O adverbio de negación é unha das palabras que máis alteracións por fonética sintáctica provoca. [...] Estes fenómenos, que hoxe fican fóra do modelo estándar de lingua escrita (e oral), víronse amplamente reflectidos na lingua literaria anterior, e non só na poesía, onde en ocasións se pode converter nun recurso métrico, senón tamén na prosa, en que tal condicionamento non se dá”.

⁴ Mais non unicamente na literatura culta, pois na fala actual tamén se producen análogos fenómenos segundo se documenta en estudos dialectais recentes para a pronuncia da secuencia *non o* (véxase ILG 1995, II: 198-199).

⁵ Cfr. Álvarez / Regueira / Monteagudo (1993: 456-457): “Contrapoiendo a un enunciado afirmativo outro negativo, nalgúns contextos e para evita-la repetición de elementos, aparece *non* en oracións reducidas; é especialmente frecuente en resposta a unha interrogativa”.

3. (a) *-¡Non! berrei, fervendo en ira* (Curros, *DS*: 112)
 (b) *No teu pobo tamén van as mulleres á Casa Azul?*
-Non.
 (Ferrín, *CP*: 84)
 (c) *-Eire, queres ir tomar vento?*
-Non.
 (Ferrín, *CP*: 48)

Ao noso ver, á vista do exposto, non fica fóra da lóxica pensarmos que, en realidade, estamos ante dous tipos de negación, a primeira das cales co adverbio caracterizado por ser átono e a segunda co elemento adverbial pronunciado como tónico, duplo sistema que, se ben non é exactamente equivalente desde o punto de vista da tonicidade con outras linguas europeas (cf. o francés *ne pas / non*, o inglés *do not / no*, o alemán *nicht / nein*, etc.), vén reflectir as dúas modalidades de estas expresaren a negación.

A primeira modalidade na nosa lingua, con todo, pode mesmo posuír acento fonolóxico nas construcións en que se dispuxer o adverbio entre o clítico e o predicado verbal: por unha banda, se se comparar con outras palabras intercaladas nas mesmas estruturas, observarase que todas elas son tónicas, pois, de así non seren, dificilmente poderán servir de apoio ao pronome átono na lingua oral; non obstante, no caso de concorreren a forma *non* e un pronome suxeito nestas secuencias, evidénciase unha tendencia en todos os estadios da lingua que prefire que a orde dos elementos interpostos sexa suxeito-adverbio⁶. Por outro, o proceso de focalización levado a cabo coa axuda dun “marcador especial do foco”, do tipo *mesmo, incluso*, etc. (Mateus / Brito / Duarte / Faria 1992: 234) parece distinguir acenualmente o citado elemento; deste xeito, aínda que ben pouco produtivas, son posibles estruturas como a que segue, en que a forma negativa se comporta como palabra tónica focalizada gracias ao elemento que a precede, facendo uso ou non do recurso da interpolación: *Ata lle non parecía mal* (Risco, *OPP*: 36) ~ *Ata non lle parecía mal*. Nótase que utilizar calquera dos dous enunciados non altera a función pragmática previamente establecida polo emisor ou emisora.

⁶ En xeral, a preferencia por o suxeito ir en primeiro lugar é extensíbel a máis casuísticas de palabras alí intercaladas: *Ante que m[e] eu d’ ali partisse* (Johan Soares Coelho, *LP*, I: 536), *E se a nos non quisermos receber* (Ferro Couselo, *VFD*: 33), *se m’ o raposo non come* (Ballesteros, *CPG*, III: 151), etc. Con todo, en tanto que tendencia, esta disposición de elementos non é prescritiva (cfr.: *e iña m’ hoxe a vella chora*, Blanco 1992, I: 125).

2.2. AnaloXías entre estruturas intraclausais

Unha expresión como *Os rapaces corrían tras da canavela* (Neira Vilas, *MNL*: 29) pode resultar modificada, mediante a prolongación do argumento léxico da FN, para, por exemplo, *Os rapaces mouro e moi altos das comarcas do norte do occidente do país corrían tras da canavela*. O acrecentamento que afecta o grupo nominal non presenta limitacións, ou sexa, poderá ampliarse canto quixer a persoa que emitir o texto.

É tamén posíbel que a susodita prolongación se realice entre o artigo e o nome, cuxa disposición, como corresponde ás normas morfosintácticas do galego, e en xeral ás linguas romances, é de regra que obrigue o núcleo a seguir o seu introdutor ou presentador: *Os mouro e moi altos rapaces...* O morfema proclítico ao substantivo *rapaces*, por tanto, fica afastado deste modo, coa introdución dos modificadores entre ambos os elementos, do núcleo da FN en que esta integrado.

Desde o punto de vista da orde de palabras, é o mesmo proceso, *grosso modo*, que se dá entre o verbo e os pronomes átonos cando son proclíticos: a intercalación de elementos no medio dos morfemas pronominais e dos seus respectivos núcleos subordinantes actúa como fendedura quebrando a secuencialidade máis común dos elementos referidos. Aínda así, obviándonos o debate entre os gramáticos sobre se existe ou non a FV por non corresponder a estas páxinas, cómpre sinalar dúas importantes diferencias que hai entre as dúas pólas do fenómeno, diferencias que repercuten directamente na gramática:

1) A primeira está relacionada coas estruturas que son marcadas no interior da lingua, pois áchase unha substancial diferenza entre interpor elementos nas dúas construcións: a próclise é sistemática e non marcada no caso do artigo e do nome, en canto que a énclise pronominal ao verbo se constitúe na orde de elementos preferida polo galego, ficando a posición preverbal rexida por condicionantes sintácticos e gramáticos.

2) A segunda ten que ver co plano do significado, xa que é perceptíbel ás veces unha distinción semántica funcional entre determinadas ordes relativas ás FN, circunstancia que no seo do pronome clítico-verbo, se se der, é de índole pragmática ou estilística:

4. (a) *de casa probe*

(Fole, *HNC*: 30)

(a') *pobre casa*

(b) *que che eu rinda*

(Noriega, *OC*, I: 374)

- (b') *que che renda eu*
 (b'') *que eu che renda*

Interpolación e secuencias de pronomes átonos

Unha das características dos rexistros coloquiais e familiares da lingua é a presenza dos chamados dativos éticos, isto é, pronomes de solidariedade e de interese, cuxo testemuño é relativamente frecuente na literatura tradicional ou na de autor próxima deses niveis da oralidade popular:

5. (a) *ia min nada **che me** importa*
 (Schubart / Santamarina 1992: 65)
 (b) *Quén **te me** dera, mi niña*
 (Ballesteros, *CPG*, III: 18)
 (c) *“Mir’ o que fas, Martiño,*
*“Que **che se** rin de ti por tod’ a aldea...”*
 (Curros, *AMT*: 26)

Cando concorren varios pronomes átonos preverbais pode darse o fenómeno da interpolación deixando a secuencia de clíticos sen alteracións na orde, segundo se mostra no exemplo que se expón a seguir:

6. (a) *O médico opina que **non** se che me vos pode complicar a fractura*
 (b) *O médico opina que se che me vos **non** pode complicar a fractura*

Mais noutros casos, sendo o galego un idioma que favorece as aglutinacións de formas pronominais átonas, a orde esperada e máis habitual na secuencia pode verse modificada polo feito de aparecer na liña dos pronomes un elemento interposto (Álvarez 1994: 262):

7. (a) *que te me **non** deixa ver*
 (a') *que te **non** me deixa ver*
 (Ballesteros, *CPG*, I: 15)

- (b) *si se me a sorte cambia*
(b') *si me a sorte se cambia*⁷

As modificacións na orde dos clíticos afectan mesmo o conglomerado pronominal resultante da contracción entre o dativo e o acusativo, como no texto oral proveniente de Entrimo (Ourense) citado pola autora (Álvarez 1994: 262): *Eu creo que as me non dou*⁸. Nótese que se en xeral a interpolación é infrecuente, moito menos rendíbeis son os períodos sintácticos de (7a', 7b') ou o que se acaba de expor, mais “en absoluto os rexeitaríamos por incorrectos; pola contra, todos eles teñen un forte carácter de lingua enxebre” (Álvarez 1994: 262).

Repárese, finalmente, en que se suprimirmos o elemento intercalado en (7b') e non tornarmos a expresión para unha en que a orde de constituíntes sexa máis común, o resultado será agramatical⁹:

8. **Se a sorte me se cambia*

2.4. *As construcións pleonásticas*

Unha das modalidades de interpolación é a consistente en intercalar no medio do pronome átono e o verbo un pronome tónico oblicuo rexido por un nexo prepositivo, cuxo referente coincide co do clítico anteposto. Esta estrutura perpetuouse desde a época medieval ata a época contemporánea¹⁰, e acha a súa explicación, segundo Riiho (1994: 244), nos motivos enfáticos con que o emisor opta por salientar o elemento interposto. Os exemplos de que dispomos permítenos rexistrar o fenómeno durante a particular historia escrita¹¹ do galego:

⁷ Exemplo tirado de Leiras Pulpeiro por Álvarez (1994: 262). Outros exemplos que documenta a estudiosa provenientes da oralidade hodierna son *Nunca lle me a vaca se cura* e *Nunca lles outra che vin nunca*.

⁸ Cfr. a homóloga linealidade tirada da lingua antiga *ja o lh' eu non creeria* (Pero de Bardia, *LP*, II: 804), exemplo que achamos nas obras medievais con que se traballou, en que, a semellanza do de Álvarez, se modifica a orde de aparecemento máis habitual dos pronomes de dativo e acusativo.

⁹ Outro tipo de consecuencias gramaticais ao usarmos o recurso da interpolación é o que se manifesta no enunciado *Eu tamén lle non podo* (ILG 1995, II: 218-219), propio dalgun punto da provincia de Ourense; se mudarmos de lugar o adverbio *non* resultarían a secuencia *Eu tamén non lle podo*, que aparece moi esporadicamente no sur de Lugo, simétrica coa portuguesa *Eu também não lhe posso*.

¹⁰ Non obstante, non é desta opinión Porto Dapena (1977: 177), quen nega, no seu estudo sobre a fala de Ferrolterra, a posibilidade de atoparmos estas construcións no idioma dos nosos días.

¹¹ Agás durante o período comunmente denominado Séculos Escuros, en que, como é sabido, a produción escrita na nosa lingua se caracteriza polos escasos textos conservados. A pesar disto, o feito de que se rexisten na Idade Media e na época con-

9. (a) *ata que lle a ela praza ende*¹²
(CT: 286)
- (b) *A rem que mh-a mi mays valer*
(Airas Engeitado, LP, I: 115)
- (c) *non pensei qu' a tua lingua*
tanto m' á min ofendía
(Ballesteros, CPG, III: 3).

A pouca documentación na lingua antiga deste tipo de linealidades pronominais (en termos relativos), comparada coa contemporánea, reflicte cómo un sistema de clíticos que aínda estaba en vías de se regularizar consolidaría posteriormente unha orde análoga a outras abundantemente rexistradas, como aquelas en que o elemento interposto é unha FN ou pronomes suxeito, CC e adverbios, etc., facéndoa pasar dun uso pouco habitual a unha casuística máis de elementos inseridos. É de salientar aquí que o español, que tamén coñeceu estas disposicións de palabras na súa época arcaica, documenta moi escasamente exemplos dos que se mostran en (9): Riiho (1994: 243) achou un só caso nos textos de castelán medieval con que traballou (*que le a el fisieran*), e Sánchez Lancis (1993: 326-326), á súa vez, non os considera na súa proposta de clasificación. Tiramos de aquí como conclusión que, aínda que o fenómeno foi coñecido pola maior parte das linguas ibéricas, e non só por estas, houbo variantes internas que só serían produtivas en galego unha vez asentado o paradigma pronominal átono, coas súas formas e funcionalidades sintácticas.

Por outra banda, os procesos diacrónicos desenvolvidos na nosa terra e en Portugal, coincidentes en ocasións, diverxentes ás veces, farían que un enunciado como *moito gusto m' á min dan* (Ballesteros, CPG, III: 30) só ficase dentro da corrección gramatical no primeiro país, pois as cláusulas en que aparece un clítico referido a un argumento xa presente na construción son moi raras na norma lisboeta actual, tanto na fala como na escrita, malia poderen aparecer como recurso enfático en textos moi marcados ou de orixe popular ou dialectal; así acontece nos versos dun romance tradicional trasmontano, en que se acha a estrutura seguinte, mais sen interpolación: *-Vou*

temporánea semella ser sinónimo de que debeu ser unha construción rendíbel tamén nos ss. XVI-XVIII, ou, cando menos, de que non era totalmente descoñecida na praxe oral desa época. Apoia esta nosa opinión o feito de ser empregada na lingua da outra beira do Miño durante ese período (*e todo o al / que me a mi aconteceo*, Gil Vicente, *TGV*: 261), aínda que hoxe estas secuencias fiquen á marxe da norma ou, polo menos, do estándar común.

¹² Exemplo citado tamén por Riiho (1994: 243).

vender o meu cavalo, / vendo-me também a mim [...] -Não vendas o cavalo, / nem te vendas mesmo a ti (RT, I: 177). En consecuencia, adscribíbase ao territorio galegófono actual, ao menos na lingua literaria, a atestación de estruturas como as que se mostran en (9) dentro dunha correcta praxe gramatical.

Canto ás funcións cohesivas dos clíticos, cómpre anotarmos, finalmente, que tanto as estruturas con interpolación como naquelas máis habituais en que se non rexistra non se altera o carácter de concordancia que presenta a clase pronominal átona cando vai acompañada do seu mesmo referente tónico (véxase Cidrás Escáneo 1992): desde o punto de vista da funcionalidade de cohesión que desempeñan os pronomes átonos non ten relevancia utilizarmos ou desbotarmos unha orde de elementos en que apareza, poñamos por caso, a secuencia *me a min*, pois a responsabilidade cohesiva que desenvolve é a mesma do que a máis corrente *a min me* ou *me + verbo + a min*.

2.5. Rendibilidade dalgúns adverbios que existen a posición preverbal do pronome

Uns dos elementos que máis se documentan atraendo o pronome átono para o situaren antes da forma verbal son certos adverbios, como *nunca, aínda*, etc. Pretendemos agora apuntar unha circunstancia que nos parece de relevo, a saber, tentarmos demostrar que na actualidade hai determinadas formas adverbiais que son máis utilizadas do que outras nas secuencias sintácticas aquí estudadas, feito que non nos fai desbotar a hipótese de elas se corresponderen con construcións cunha relativa orde fixa de constituíntes; con todo, a palabra máis rendíbel para antepor o clítico ao verbo continúa a ser a conxunción subordinante (*que, se*, etc.).

Comezando a nosa exposición por orde alfabética, debemos destacar en primeiro lugar o adverbio *aínda*¹³, que en ocasións aparece baixo formas populares como *inda* ou *iña*. A súa presenza aumenta a medida que máis imos retrotraendo o noso levantamento de exemplos:

10. (a) *e iña m'hoxe a vella chora*
(Blanco 1992, I: 125)
- (b) *Aínda se non deitou a dona*
(Otero Pedrayo, D: 22)
- (c) *Inda che non falei*
(Neira Vilas, CL: 119)

¹³ Catro casos provenientes das cantigas tradicionais e outros cinco recollidos de obras de autor contemporáneas son os exemplos que puidemos documentar.

*Nunca*¹⁴ áchase de igual modo en idénticas condicións do que a anterior forma adverbial, malia non ser tan frecuente como esta:

11. (a) *nunca che eu do Allo fora*
(Blanco 1992, I: 120)
- (b) *¡nunca ch' outras penas teña!*
(Ballesteros, CPG, III: 160)
- (c) *Nunca se tal vira elí*
(Ferrín, AA: 93)

Outro adverbio frecuentemente rexistrado a iniciar períodos sintácticos en que actúa a interpolación é *tamén*¹⁵, con máis casos do que o anterior elemento adverbial de negación:

12. (a) *tamén me eu despido, nena*
(Noriega, OC; II: 276)
- (b) *Ti botas pan ó caldo, tamén n-o eu boto*
(Acuña, O: 92)
- (c) *tamén os eu teño ó lonxe*
(Blanco 1992, II: 30)

Mais o que posúe unha documentación máis numerosa é *xa*¹⁶, recollido en estudos dialectais, en obras de autor actuais ou do século pasado e en cantares tradicionais:

13. (a) *Xa ll' eu tiréi da lavita*
(Curros, DS: 71)
- (b) *xa ch' eu tiña amores novos*
(Ballesteros, CPG, I: 73)
- (c) *Xa cho eu dixera*
(Ferrín, CP: 106)

Por outra parte, rexistramos outras construcións con estes adverbios precedendo unha secuencia do tipo dos exemplos que se acababan de sinalar, en que a colocación preverbal do clítico se rexe por unha partícula anterior. Tal é o caso de, por exemplo, *que xa lles non dan tino* (Risco, OPP: 64), en que a presenza do nexos conxuntivo *que*

¹⁴ A documentación que posuímos deste adverbio proporciona unicamente catro casos tirados da literatura oral e un procedente dos textos de autor.

¹⁵ Dos sete casos que documentamos na lingua contemporánea, un procede dun estudio monográfico dialectal, tres da literatura culta e os restantes do cancionero tradicional.

¹⁶ Oito estruturacións con *xa* foron extraídas da literatura culta, dúas proveñen da poesía popular e unha apareceu nunha descrición dialectolóxica.

xa condiciona que o pronome átono vaia precedendo a forma verbal. Por esta circunstancia decidimos non as considerar mostras ao respecto, aínda que este sexa un criterio discutíbel. Asemade, poden aparecer outros condicionantes da anficlise fonético-sintáctica da mesma natureza do que os citados, mais cunha representatividade ben cativa (*pequeniño así*¹⁷ o *eu quero*, Blanco 1992, II: 152; *Alí a lus se non fuxe*¹⁸, Otero Pedrayo, *D*: 94; *Mais eiquí se non coñecían os Capuletos*, Otero Pedrayo, *D*: 98).

Cómpre destacarmos, por outro lado, que as formas adverbiais *aínda*, *nunca*, *tamén* e *xa* tanto poden aparecer rexendo a posición preverbal do clítico como intercaladas entre el e o verbo, situación que non é tan produtiva, tomando como referencia as obras que usamos, con outras clases de palabras con posibilidade de se interporen¹⁹.

2.6. *Produtividade dos clíticos nas estruturas con interpolación*

Nos enunciados gramaticais en que o pronome átono preverbal vén afastado do verbo observamos que o aparecemento e recursividade da formas pronominais non é equitativo, isto é, non se documentan todos os clíticos coa mesma frecuencia. Non é a nosa intención facermos agora unha estatística porcentual, que por outro lado xulgamos desnecesaria, senón sinalarmos o que entendemos por preferencias de uso rendíbeis nos clíticos en tanto que partes básicas neste tipo de linealidades morfosintácticas cuxo éxito no sistema, en todo caso, sempre estará determinado pola sintaxe ao dispor a utilización dun pronome desenvolvendo unha funcionalidade concreta no interior dunha expresión lingüística.

Partíndomos deste feito, pois, notamos primeiramente unha tendencia xeral a empregar un clítico pronominal cuxa estrutura fonética comece por un fonema consonántico. Quere isto dicir, en consecuencia, que as formas de acusativo de terceira persoa *a*, *o*, *as*, *os*, son as máis escasamente rexistradas nos textos con que traballamos. Obviamente, o tipo de obra que se manexar, o seu carácter narrativo ou

¹⁷ Mais obsérvese que a anteposición do clítico ao verbo xa está suficientemente xustificada pola dislocación á esquerda da palabra *pequeniño*.

¹⁸ Repárese en que neste e no seguinte exemplo a posición do pronome átono antecedendo o verbo non está xustificada polas regras da sintaxe galega, a non ser que os dous adverbios estivesen focalizados.

¹⁹ Porén, isto non impide que se poidan documentar exemplos, sempre provenientes da literatura culta, en que se observa a circunstancia apuntada. Isto acontece nos seguintes versos, en que se pode ler *a ti, montaña, che eu quero* (Noriega, *OC*, I: 234), ou tamén no ordenamento, trabucado, que empregou Lesta Meis *-A ti che non gustan os galegos* (Lesta Meis, *MR*: 18).

lírigo, a perspectiva do narrador (se este existir como tal no texto), a natureza do destinatario, etc., condicionarán a rendibilidade da documentación das formas pronominais encontradas: unha obra como a medieval *Crónica troiana*, cuxo narrador é de terceira persoa, posúe unha cantidade de exemplos maior dos susoditos pronomes de acusativo, mentres que na poesía tradicional contemporánea, en que frecuentemente se fai referencia a un potencial oínte a que se lle dirixe o texto, son de máis fácil constatación as restantes partículas clíticas, nomeadamente as de segunda persoa singular²⁰.

O contexto fonético que anteceder o pronome debe tamén terse en conta por nos proporcionar interesantes datos. Así, se o elemento que precede o clítico fínda nun fonema vocálico tónico non trabado observamos unha maior recorrencia de formas pronominais iniciadas por consoante e, dentro destas, un número elevado de casos de partículas con palatal; participa desta situación o adverbio *xa*²¹:

14. (a) *Xa cho eu dixera*
(Ferrín, *CF*: 106)
- (b) *xa lle non collía dúbida*
(Risco, *OPP*: 227)
- (c) *Xa me non chista*
(Neira Vilas, *CL*: 29)

Non acontece o mesmo se a sílaba final da palabra precedente estiver trabada por unha consoante, pois neste contexto fónico non observamos a tendencia arriba sinalada de o clítico seguinte necesitar apoio dun fonema consonántico. As formas gramaticais *alguén*, *tamén* e *quen*, formas por nós rexistradas²², poden aparecer seguidas, pois, de calquera pronome átono con similares niveis de frecuencia (*Quezais alguén me non crea*, Noriega, *OC*, I: 199). Neste sentido, cómpre apuntar aquí que se os elementos pronominais son de acusativo de terceira persoa provocan que con frecuencia o arquifonema /N/ final se

²⁰ Por exemplo, do total de cincuenta e nove casos atopados en Blanco (1992) rexistramos vinte e catro en que o pronome átono é *te* ou *che*, seguidos en nivel de frecuencia do dativo ou acusativo de primeira persoa *me* (dezaseis casos) e, en menor medida, doutras diversas formas pronominais (*vos*, *lle*, etc.). Similar proporción achamos no *Cancionero* de Pérez Ballesteros (vinte e catro de *che* ou *te*, dezanove de *me* e tres doutros clíticos) ou no de Cabanillas (sete de *che* ou *te*, cinco de *me* e un de *o*).

²¹ Dos exemplos de interpolación en que *xa* actúa como condicionante da anficlise unicamente documentamos pronomes átonos sen consoante en dous casos: *os outros xa os eu sei* (Taboada 1979: 214), *Xa o eu sei* (Valladares, *A*: 104).

²² É esperábel presupormos que estarían no mesmo caso outros elementos como *ben*, *ninguén*, etc., malia os non podermos constatar testemuñalmente.

pronuncie alveolar²³, feito facilmente comprobábel a través das grafías de épocas pasadas²⁴:

15. (a) *de que-n-a de min fixer*
(Ballesteros, *CPG*, III: 172)
- (b) *tamén n-o eu boto*
(Acuña, *O*: 92)
- (c) *Tameno eu notey*
(Carvalho Calero 1988: 106)

O fonema precedente, cando for átono, merece un comentario singular. Se a partícula xustificante da posición preverbal do pronome acaba en sílaba non acentuada sería esperábel que se producise a crase entre o pronome de acusativo de terceira persoa, no caso de se documentar, por ambos os elementos careceren de acento fonolóxico. Mais nestas construcións, en contra das tendencias da fonética sintáctica do galego²⁵, non adoita producirse tal asimilación nin na lingua escrita²⁶ nin aínda nos textos que reflicten con maior grao de fidelidade a fala popular:

16. (a) *de os non curar ninguén*
(Blanco 1992, II: 349)
- (b) *-Sei quen és: se o non soubera*
(Curros, *DS*: 120)
- (c) *No foliño da gaita as eu engendro*
(Pintos, *AGG*: 45)

²³ Véxase Freixeiro Mato (1998: 206-211).

²⁴ Cfr. as solucións gráficas para o arquifonema /N/ que se achán nos seguintes versos provenientes da lingua medieval: *a queno ben comedir* (Alfonso X, *CSM*, II: 120), *quena non amar* (Alfonso X, *CSM*, II: 121).

²⁵ “Os fenómenos de fonética sintáctica producidos por encontro de dúas vogais, unha final de palabra e outra inicial da seguinte, na cadea falada, que se dan en todas as linguas, son especialmente significativos no galego pola súa secular condición de lingua oral, até hai pouco tempo non regulada por leis da escrita” (Freixeiro Mato 1998: 194).

²⁶ Feito xa documentado na lingua da Idade Media: *se o asi fezesem* (*MS*: 12), *fe o eu nō complir* (Maia 1997: 48), *se a ende el adusser* (*CT*: 249), etc. Cfr. as asimilacións producidas en similares secuencias fonéticas, principalmente na lírica: *ela con outr’ e non dê por min ren* (Pedr’ Amigo de Sevilla, *LP*, II: 741), *mays d’ oje este dia / non vyva eu, se m’ el non dá conselho* (Pero da Ponte, *LP*, II: 764), *que troban d’ amor por sas senhores / non vej’ eu aqui trobador, par Deus, que m’ og’ entend o por que digo* (Anónimo, *LP*, II: 987), etc. Por outra banda, se a palabra anterior ao clítico findar en *-r* ou *-s* acostuma aparecer o alomorfo pronominal *-lo / -la*, quer na lingua moderna, quer na antiga: *Anque paso e non che falo / non te deixo de querer, / fágoo de intento, meniña, / polo non dar a entender* (Cabanillas, *CPG*: 96), *poi-lo non fazia por al* (Estevan Travanca, *LP*, I: 273), etc.

A explicación a este feito, desde a nosa persoa óptica, radica no forte carácter marcado que teñen as estruturas tratadas nestas páxinas: por se trataren de ordes de palabras singularizadas por dupla vía dentro da lingua, isto é, por se produciren en contextos de próclise e anfíclise cando a posición non marcada é a énclise e por concorreren facultativamente con outra disposición do pronome preverbal en que non se intercalan elementos entre este e o verbo, as necesidades de claridade na produción escrita ou oral do texto, non exclusivas destas construcións, farían que as dúas vocais átonas en contacto permanecesen co seu timbre orixinal inalterado, illándose así doutros moitos casos, non marcados pola orde de palabras, en que adoita operar a crase nos dous fonemas carentes de tonicidade.

Deixándonos á parte estas cuestións fonéticas, salientamos, por último, outro tipo de preferencias, en que a vontade expresiva do autor ou autora adquire aquí un papel de especial relevancia. Así, dentro das obras de Otero Pedrayo, poñamos por caso, hai un evidente predominio do clítico *se*²⁷ en contraste con outras formas pronominais, clítico que nestas construcións non é especialmente abondoso na literatura tradicional; ou aínda outro escritor, como Neira Vilas, utiliza nas súas *Cartas a Lelo* unha variedade maior de formas, aínda que sexa máis recorrente a partícula *lle*²⁸.

En relación con isto está o afastamento que houber entre a escrita literaria e a fala coloquial, pois semella condicionar, na nosa opinión, a recorrencia duns clíticos en comparación con outros. Neste sentido, parécenos significativo que un poeta como Noriega mostre unha clara preferencia polos pronomes de segunda persoa singular²⁹, en canto que nun autor como Curros, en que, con todo, predominan as formas *te* e *che*, posúen unha maior diversidade morfolóxica os pronomes átonos que se documentan nas súas obras en estruturas con interpolación³⁰.

De calquera modo, non semellan ser estas tendencias que vimos de apuntar para algúns escritores modernos demasiado relevantes como

²⁷ En *Devalar*, por exemplo, documentamos dezaseis interpolacións en que aparece *se*, en contraste con catro casos en que rexistramos outras formas de pronomes átonos, ou aínda en *Pelerinaxes I*, en que o polifacético escritor non empregou forma clítica distinta de *se*.

²⁸ Das once secuencias con interpolación que aparecen na obra hai seis exemplos en que se rexistran seis co dativo de terceira persoa.

²⁹ Nas obras en verso do autor mindoniense achamos dez casos de *te* ou *che*, catro de *me* e dous de *lle*.

³⁰ Nos versos de Curros atopamos cinco casos de interpolación en que aparecen *te* ou *che*, tres en que se rexistra *me*, outros tres en que se documenta o acusativo de terceira persoa, dous en que o poeta usou *lle* e só un en que o pronome empregado é *se*.

para lles darmos un tratamento que as ille dos casos en que o paradigma pronominal átono obedece a outras descrições e usos das formas clíticas, pois a súa liberdade de aparecemento naqueles casos, como é obvio, está subordinada á expresión e estilo do autor. De máis importancia nos parecen a este respecto as preferencias que antes sinalabamos para a literatura tradicional por estaren máis próximas da fala popular do que as obras literarias cultas.

2.6. Os usos agramaticais

Coincidindo cronoloxicamente co que Fernández / Monteagudo (1995: 133) denominan “galego enxebriista” para a lingua escrita no primeiro tercio do presente século, rexístranse cunha relativa frecuencia construcións con pronomes átonos cuxa estrutura no interior do período da cláusula fica claramente á marxe da norma, quer na súa etapa medieval, quer nos usos modernos do idioma. Tales secuencias morfosintácticas, segundo deducimos dos textos que empregamos, vigoraron produtivamente nos anos que precederon a Guerra Civil, e, incluso, nalgunhas obras dadas ao prelo na época das *Irmandades* ou de *Nós*, como por exemplo as oterianas páxinas de *Devalar*, predominan sobre as gramaticalmente correctas; en todas estas construcións non se xustifica o pronome átono na posición en que vai:

17. (a) **Se non** falaba verba do noivado
(Otero Pedrayo, *D*: 90)
- (b) **E se non** pode dubidar da seriedade
(Otero Pedrayo, *P*: 174)
- (c) **Me non** lembro agora do xornal
(Carballeira, *VE*)

- (d) *Me non estrevo a decirlle*³¹
(Risco, *B*: 44)
- (e) *A non vira desde que se separaron*
(Lesta Meis, *MR*: 29)
- (f) *A non vira desde que se separaron*
(Wenceslao, *AMM*: 5)

Non obstante, tamén se pode achar en textos escritos durante a ditadura franquista, aínda que non coa frecuencia con que se rexistraban anteriormente; adoitan aparecer en autores que xa facían un uso moi rendíbel na época anterior ao 36, feito singularmente notábel en Otero Pedrayo:

- 18. (a) *Se non esmaiarían ao pasar baixo o arco*
(Carballo Calero, *XB*: 67)
- (b) *Lle non eran estrañas as variaciós da sombra da praza*
(Otero Pedrayo, *ES*: 43),
- (c) *¿Direillo? ¿Llo non direi?*
(Otero Pedrayo, *FN*: 4).

Voltándonos á época de *Nós*, débese ponderar que houbo estudiosos do noso idioma que defenderon nos seus tratados e manuais estas modalidades de interpolación: é o caso de Santiago y Gómez (1919: 249, 256), quen non dubida en incluír tales estruturas no común da lingua, ou aínda de Lugrís Freire (1931: 87-88), quen identifica o enunciado *o non vin* cunha maior dose de autoctonicidade lingüística, malia afirmar unhas liñas atrás que *me mandou* ou *lle quixen*, poñamos, son “castellanismos que repunan ao ouvido galego”. Porén, o punto de vista dos estudos actuais deosta as susoditas construcións: Álvarez Blanco (1980, II: 413) coida tratárense dun uso “mal aprendido e mal asimilado”, opinión que harmoniza, asemade, con algunha Gramática posterior: “A interpolación A interpolación [...] non pode practicarse se o pronome átono queda en posición inicial absoluta nin se antes del non existe un dos elementos que admiten ou esixen a súa próclise. (Álvarez/Regueira / Monteagudo 1993: 206).

Os casos de (17, 18), ao noso ver, deben entenderse como un trazo expresivo, paralela mais incorrectamente “enxebre” a respecto dos que se encontran dentro das normas do galego, pois, curiosamente,

³¹ Nunha edición anterior á que nós utilizamos, Carballo Calero (1979: 78) anota acertadamente para este caso: “Non é tolerábel en galego o pronome átono en cabeza da frase. *Non me estrevo. Estrevo*, por *atrevo*, é vulgarismo”, aínda que non se pronuncie ao respecto cando o ilustre autor emprega unha vez máis unha construción desta índole: *Me non deixes deica que il veña* (Risco, *B*: 30; Carballo Calero 1979: 62), feito que tal vez sexa atribuíbel a un despiste do egrexio intelectual.

achámolos, principalmente, nunha época en que se pretendía dotar o idioma de personalidade de seu a respecto do español, de onde se proxectou nos anos posteriores. Concordamos co parecer de Álvarez (1980, II: 413) e pensamos que a interpolación foi empregada neses contextos como un recurso estilístico inexistente na fala, cuxa autenticidade, en consecuencia, non podería reflectirse nunha ordenación de formas gramaticalmente fóra dos padróns sintácticos da lingua³². Que Santiago y Lugrís Freire apoloxicen esa orde non é máis do que o correlato filolóxico da utilización unanimemente literaria que caracterizou o seu atestamento no idioma.

De rango distinto son, por último, certas estruturas con pronomes átonos preverbais e o adverbio *non*, en que, a semellanza do que sucede coas secuencias anteriores, se percibe unha utilización errada. A recorrencia destas construcións, segundo Graña Núñez (1933: 68), é bastante produtiva en Cunqueiro:

19. (a) *O de Bouso non se non sabía de onde procedía*
(Cunqueiro, XAA: 41)
- (b) *e non lle non conviña andar en falas*
(Cunqueiro, XAA: 49)
- (c) *-Non poido! Non me non deixa Colón!*
(Cunqueiro, XAA: 111)

A explicación a tales ordes de palabras radica nunha “mala aprendizaxe” do fenómeno por parte de Cunqueiro (Álvarez Blanco 1982: 265), pois na maioría dos casos en que utiliza o recurso aparece este erradamente empregado³³. Repárese, non obstante, en que a causa

³² Máis sedutora como hipótese, aínda que cunha argumentación científica moi discutíbel, é explicarmos estas estruturas á inversa, isto é, como cruzamentos de linealidades típicas do español “galeguizadas” con outras características do noso idioma. De aquí podería tirarse en conclusión, con boa lóxica, que a rendibilidade do fenómeno era considerábel, tanto que non se tornaba necesaria a presenza do elemento que lexitimase a posición preverbal do pronome átono para producir as expresións lingüísticas. Con todo, aínda resultándonos suxestiva como explicación, parécenos ser máis plausíbel a anteriormente exposta.

³³ No texto de *Xente de aquí e de acolá* (Cunqueiro, XAA) rexistramos cláusulas con interpolación en 19 casos, todos eles construídos como os exemplos de (18). Segundo Álvarez Blanco (1982: 265), unicamente se documentan dúas estruturas gramaticalmente correctas nas obras utilizadas para realizar o seu estudo, a primeira co pronome suxeito inserido e a segunda coa forma de negación: *que lle eu quentase os pés e que namentras andivera coa hoste se non rapara*.

Por outro lado, é de destacar o progresivo aumento de utilización do fenómeno en Cunqueiro, tal e como anota a investigadora: “Parece como se Cunqueiro se fose decatando progresivamente das posibilidades que lle ofrecía este rasgo sintáctico [...] é interesante sinalalo número de exemplos deste tipo que aparecen en cada unha das obras: 0 en *Merlín*, 1 en *Crónicas* (amais dos dous correctos citados máis arriba), 2 en

do mal uso está na reiteración innecesaria do adverbio negativo, pois se mudarmos a primeira das formas adverbiais a secuencia resultante seguirá os canons sintácticos do sistema: *O de Bouso xa se non sabía de onde procedía*³⁴, etc. Ao igual do que cos exemplos de (17, 18) estamos diante de utilizacións que só foron rendíbeis en tanto que espellos da expresión literaria do autor³⁵.

3. Conclusións

Un dos fenómenos morfosintácticos perennizados no galego moderno procedente da Idade Media é o recurso da interpolación ou intercalación de palabras entre o pronome átono preverbal, das cales unha, ou menos, debe ser tónica; non obstante, convén salientarmos que se se conservou perdendo unha considerábel frecuencia de aparecemento segundo se deduce da comparación dos textos escritos antigos cos contemporáneos. Con todo, malia este esmorecemento, que continúa a avanzar nos tempos actuais, pódense percibir unha serie de características e consecuencias da súa utilización enmarcábeis nos dominios da gramática, así como certos usos, dos cales algúns parecen denotar determinadas preferencias relacionadas co acto comunicativo protagonizado polo emisor e receptor, e outros, nomeadamente literarios, responden á propositada vontade diferencialista tan común nalgúns dos nosos escritores modernos antes de se producir o proceso codificador da lingua nas últimas décadas.

Deste modo, desde o punto de vista fonolóxico, é notábel destacar que a rexencia fonético-sintáctica da forma pronominal átono en próclise ou en anfíclise vai recibir o apoio acentual para se pronunciar non xa do verbo, senón do elemento tónico interposto entre este e o clítico. Por outra parte, merece tamén citarse a analoxía formal existente entre os constituíntes da FN e da FV en que, tanto nunha como noutra, o seu núcleo, nome e verbo respectivamente, se arreda do morfema que o debe preceder mediante a inserción de palabras que

Escola, 5 en *Simbad*, 0 en *Tesouros*, 19 en *Xente* e 5 en *Feirantes*. Segundo isto hai un aumento progresivo que alcanza o seu punto máximo en *Xente*; a decadencia en *Feirantes* pode deberse a un abandono por parte de Cunqueiro ou ó efecto da man normativizadora que se aprecia nesa obra” (Álvarez Blanco 1982: 265-266).

³⁴ Cfr. *Eu tampouco lle non podo*, recollida nalgún punto da provincia de Ourense (ILG 1995, II: 218-219).

³⁵ Aínda, nun cantar tradicional de finais do pasado século podemos ler a chamativa secuencia *-Recado non lle no mando*, atinadamente interpretada polo responsable da edición como “no se lo” (Ballesteros, *CPG*, III: 110) en relación cos versos inmediatamente anteriores: *manda recado á teus padres / que nos veñan recoller*.

propician tal afastamento; mais repárese en que se, por un lado o fenómeno é o mesmo en liñas xerais, por outro aparecen importantes diferencias entre ambas as modalidades: o morfema *o* en *o cabalo*, por exemplo, ten de ir obrigatoriamente anteposto ao substantivo, converténdose desta maneira nunha construción non marcada, en canto que a anteposición do clítico ao verbo é a orde preferida polo galego; asemade, a interpolación pronominal non afecta a compoñente semántica, pois a súa práctica é de natureza pragmática ou estilística, situación non é a mesma entre os respectivos significados de *a pobre muller* ou *a muller pobre* é evidente unha diferenciación no plano semántico.

No que se refire ás secuencias de pronomes átonos, bastante produtivas na oralidade coloquial e nos rexistros literarios que estiveren próximos da fala, cómpre apuntarmos que interpor elementos entre o clítico e o predicado verbal pode alterar a orde de aparecemento máis común e, inclusive, quebrar a contracción de dativo + acusativo e provocar que este se sitúe antecedendo aquel, como se atesta na lingua hodierna e mesmo na arcaica: *creo que as me non dou, já o lhe eu non creeria*. Non obstante, semellantes construcións son aínda máis estrañas do que o fenómeno no seu conxunto que, segundo dixemos, non é demasiado frecuente na fala moderna.

A respecto das estruturas pronominais pleonásticas, do tipo *me a min, te / che a ti*, etc., é necesario anotarmos que o pronome tónico oblicuo rexido polo nexa prepositivo constitúe unha modalidade máis de interpolación, pouco documentada na lingua arcaica se a compararmos coa inserción do pronome suxeito ou do adverbio *non*, circunstancia que se pode interpretar debido á falta de sistematización e regularización funcional que presentaban as partículas pronominais naquela altura. As dúas pólas do idioma arcaico, o galego e o portugués, tiveron neste caso sortes diferentes, pois na primeira un enunciado como *que me a min dixo* é perfectamente gramatical, ao contrario do que na segunda, en que unha expresión homóloga do tipo *que me a min disse* non se contempla no estándar común, ficando a súa potencial utilización marxinalizada aos niveis marcadamente populares ou dialectais ou, en menor medida, a contextos enfáticos igualmente marcados.

As tendencias a que anteriormente nos referíamos teñen como principais protagonistas, en primeiro lugar, determinados adverbios, como *nunca, aínda, xa* ou *tamén*, en que a relativa abundancia con que se documentan rexendo a posición preverbal do clítico nas construcións con interpolación é certamente considerábel; e en segundo lugar, o tipo de literatura de que fose e a vontade comunicativa e expresiva do

falante ou do escritor discrimina positivamente uns determinados clínicos nas nosas estruturas e case deostan outras formas pronominais: na literatura tradicional, por exemplo, son especialmente abondosos os pronomes átonos de segunda persoa, en canto que nun autor como Otero Pedrayo predominan outras formas clínicas como *se*.

Para rematarmos esta recapitulación, non debemos esquecer que a ansia diferencialista e a procura do máis auténtico levou algúns autores a asimilar trabucadamente as antecitadas secuencias morfosintácticas. Aparecen desta forma, pois, construcións como *Me non deixes* ou *Se non pode*, etc., certamente produtivas nos anos anteriores á Guerra Civil, que se pretenderon canonizar desde determinados estudos gramaticais por as identificaren cunha maior autoctonía lingüística. Unha tamén má aprendizaxe está detrás dos cunqueirianos exemplos *Non me non deixa*, *Non se non pode*, etc., orixinadas por similar vontade de resaltar o xenuíno. Ambas as dúas modalidades unicamente foron rendíbeis en textos literarios, non se achando nin nos textos escritos do idioma arcaico nin na oralidade contemporánea.

Desenvolvemento das abreviaturas usadas nos textos literarios

- Ballesteros, CPG = Pérez Ballesteros, José. (1979) [reproducción facsimilar da edición de 1885-1886] *Cancionero popular gallego*, tres tomos. Madrid: Akal.
- Cabanillas, CPG = Cabanillas, Ramón. (1976) [1951] *Cancioneiro popular galego*. Vigo: Galaxia.
- Carballeira, VE = Carballeira, Johán. (1998) [reproducción do artigo aparecido en *El pueblo Gallego* no día 3 de xaneiro de 1933]: “Visitador de Escolas”, *A Nosa Terra*, 816, 5 de febreiro de 1998.
- Carballo Calero, XB = Carballo Calero, Ricardo (1951): *A xente da Barreira*. Santiago: Bibliófilos Gallegos.
- CT = Lorenzo, Ramón (ed.). (1985): *Crónica troiana*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- Cunqueiro, XAA = Cunqueiro, Álvaro (1981) [1971]: *Xente de aquí e acolá*. Vigo: Galaxia.
- Curros, AMT = Curros Enríquez, Manuel (1978) [edición facsimilar da de 1886]: *Aires d’ a miña terra*. A Coruña: La Voz de Galicia.
- Curros, DS = Curros Enríquez, Manuel (1994) [1888]: *O divino saine*. Sada / A Coruña: Ediciós do Castro.

- Fernández y Neyra, *PG* = Fernández y Neyra, José (1984) [reproducción facsimilar da edición de 1810]: *Proezas de Galicia*. Pontevedra: Bibliófilos Gallegos.
- Ferrín, *AA* = Méndez Ferrín, Xosé Luís (1994) [1991]: *Arrainos*. Vigo: Xerais.
- Ferrín, *CF* = Méndez Ferrín, Xosé Luís (1993) [1961]: *O crepúsculo e as formigas*. Vigo:Xerais.
- Ferro Couselo, *VFD* = Ferro Couselo, Xesús (1995) [reproducción facsimilar da edición de 1967]: *A vida e a fala dos devanceiros*. Vigo: Fundación Penzol / Galaxia.
- Fole, *HNC* = Fole, Ánxel (1981): *Historias que ninguén cre*. Vigo: Xerais.
- García Acuña, *O* = García Acuña, Fernando (1995) [reproducción facsimilar da edición de 1887]: *Orballeiras*. Betanzos: Asociación Cultural Eira Vella.
- Gil Vicente, *TGV* = Saraiva, António José (ed.) (s.d.): *Teatro de Gil Vicente*. Lisboa: Portugália Editora.
- Lamas Carvajal, *EFF* = Lamas Carvajal, Valentín (1877) [1875-1876]: *Espiñas, follas e frores*. Madrid: Imprenta y Fundación de M. Tello.
- Lamas Carvajal, *SG* = Lamas Carvajal, Valentín. (1981) [reproducción facsimilar da edición de 1880]: *Saudades Gallegas*. A Coruña: Real Academia Gallega.
- Lesta Meis, *MR* = Lesta Meis, Xosé (1926): *Manecho o da Rúa*. A Coruña: Lar.
- LP* = Brea, Mercedes (coorda.). (1996): *Lírica profana galego-portuguesa. Corpus completo das cantigas medievais con estudio biográfico, análise retórica e bibliografía específica*, dous tomos. Santiago: Centro de Investigacións Lingüísticas e Literarias “Ramón Piñeiro” / Xunta de Galicia.
- MS* = Pensado, José Luís (ed.) (1958): *Miragres de Santiago*, Anejo LXVIII da *Revista de Filología Española*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones científicas.
- Neira Vilas, *CL* = Neira Vilas, Xosé (1971): *Cartas a Lelo*. Sada / A Coruña: Ediciós do Castro.
- Neira Vilas, *MNL* = Neira Vilas, Xosé (1993) [1961]: *Memorias dun neno labrego*. Sada / A Coruña: Ediciós do Castro.
- Noriega, *OC* = Freixeiro Mato, Xosé Ramón (ed.) (1994): *Antonio Noriega Varela. Estudio e edición da obra completa*, dous tomos. Lugo: Servicio de Publicacións da Deputación Provincial.

- Otero Pedrayo, *D* = Otero Pedrayo, Ramón (1935): *Devalar*. Santiago: Nós.
- Otero Pedrayo, *ES* = Otero Pedrayo, Ramón (1966): *O espello na serán. Entre o Pedroso e o Viso*. Vigo: Galaxia.
- Otero Pedrayo, *FN* = Otero Pedrayo, Ramón (1970): *O fidalgo e a noite*. Manuscrito propiedade de Manuel María.
- Otero Pedrayo, *P* = Otero Pedrayo, Ramón (1993) [reprodución facsimilar da edición de 1929]: *Pelerinaxes I*. Sada/A Coruña: Edicións do Castro.
- Pintos, *AGG* = Pintos, Xoán Manuel (1981) [reprodución facsimilar da edición de 1853]: *A gaita gallega*. A Coruña: Real Academia Galega.
- Pondal, *PGC, I* = Ferreiro, Manuel (ed.) (1995): Eduardo Pondal, *Queixumes dos pinos*. Santiago: Sotelo Blanco.
- Rielo Carballo, *EC* = Rielo Carballo, Nicanor (1976): *Escolma de Carballedo*. Vigo: Castrelos.
- Risco, *B* = Tato Fontaiña (eda.) (1997): Vicente Risco, *O bufón d' El Rei*, n' *A nosa literatura*. Volume 25. Vigo: A Nosa Terra, 9-50.
- Risco, *OPP* = Risco, Vicente. (1972) [1928]: *O porco de pé e outras narracións*. Vigo: Galaxia.
- Rosalía, *CG* = Gómez Sánchez, Anxo (ed.) (1996): Rosalía de Castro, *Cantares gallegos*, n' *A nosa literatura*. Volume 11. Vigo: A Nosa Terra.
- Rosalía, *FN* = Castro, Rosalía de (1982) [reprodución facsimilar da edición de 1880]: *Follas Novas*. Sada/ A Coruña: Edicións do Castro / Real Academia Galega.
- RT* = Fontes, Manuel da Costa (ed.) (1987): *Romanceiro da Provincia de Trás-os-Montes (Distrito de Bragança)*. Coligido com a *Colaboração de Maria-João Câmara Fontes*, dous tomos, Coimbra: Universidade de Coimbra.
- Wenceslao, *AMM* = Fernández Flórez, Wenceslao (1985) [reprodución facsimilar da edición de 1924]: *A miña muller*. Ediciones Almarabu / José Esteban Editor.

Referencias bibliográficas

- Álvarez Blanco, Rosario (1980): *O pronome persoal en galego*. Tese de Doutoramento, dous tomos (inérita). Facultade de Filoloxía da Universidade de Santiago.
- Álvarez Blanco, Rosario (1980): “O pronome persoal”, en “Sobre a lingua de Álvaro Cunqueiro”, en *Homenaxe a Álvaro Cunqueiro*. Santiago: Universidade de Santiago, 246-266.
- Álvarez Blanco, R. / Regueira Fernández, X. L. / Monteagudo Romero, H. (1993) [1986]: *Gramática galega*. Vigo: Galaxia.
- Álvarez [Blanco], Rosario (1994): “Secuencias de pronomes átonos en galego moderno”, in R. Lorenzo (ed.): *Actas do XIXº Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas (Universidade de Santiago, 1989)*, vol. 6. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, 277-295.
- Blanco, Domingo (1992): *A poesía popular en Galicia 1745-1885*, dous tomos. Vigo: Galaxia.
- Carballo Calero, Ricardo (ed.) (1979): *Teatro Nós*. Santiago: Follas Novas.
- Carvalho Calero, Ricardo (1989): *Estudos e ensaios sobre literatura galega*. Sada / A Coruña: Edicións do Castro.
- Cidrás Escáneo, Francisco Antonio (1992): “Sobre a función da concordancia. Consideracións a propósito das concordancias verbais anómalas”, *Verba* 19: 41-53.
- Fernández Rei, Francisco / Hermida Gulías, Carme (eds.) (1996): *A nosa fala. Bloques e áreas lingüísticas do galego*. Santiago: Consello da Cultura Galega.
- Fernández Salgado, Benigno / Monteagudo Romero, Henrique (1995): “Do galego literario ó galego común. O proceso de estandarización na época contemporánea”, in Henrique Monteagudo Romero (ed.): *Estudios de sociolingüística galega. Sobre a norma do galego culto*. Vigo: Galaxia, 99-176.
- Ferreiro, Manuel (1995): *Gramática histórica galega*. Santiago: Laiovento.
- Freixeiro Mato, Xosé Ramón (1998): *Gramática da lingua galega, I. Fonética e fonoloxía*. Vigo: A Nosa Terra.
- Graña Núñez, Xosé (1993): *Vacilacións, interferencias e outros pecados da lingua galega*. Vigo: Ir Indo Edicións.
- I[nstituto da] L[ingua] G[alega] (1995): *Atlas Lingüístico Galego*, vol. 2. *Morfoloxía non verbal*. A Coruña: Fundación “Pedro Barrié de la Maza”.

- Lausberg, Heinrich (1981) [1956-1963]: *Lingüística românica*, Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian.
- Lugrís Freire, M. (1931) [1922]: *Gramática do idioma galego*. A Cruña: Imprenta Moret.
- Maia, Clarinda de Azevedo (1997) [1986]: *História do galego-português. Estado lingüístico da Galiza e do Noroeste de Portugal desde o século XIII ao século XVI (Com Referência à Situação do Galego Moderno)*. Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian /Junta Nacional de Investigação Científica e Tecnológica.
- Mateus, Maria Helena Mira / Brito, Ana Maria / Duarte, Inês / Hub, Isabel Faria (1992) [1982]: *Gramática da Língua Portuguesa*. Lisboa: Caminho.
- Ogando, Victoria (1980): “A colocación do pronome átono en relación co verbo no galego-português medieval”, *Verba* 7, 251-282.
- Porto Dapena, J. Álvaro (1977): *El gallego hablado en la comarca ferrolana*, Anejo 9 de *Verba*. Santiago: Universidade de Santiago.
- Riiho, Timo (1994): “Sobre la yustaposición de los pronombres personales tónico y átono en el gallego-portugués antiguo”, en Ramón Lorenzo (ed.): *Actas do XIXº Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas (Universidade de Santiago, 1989)*, vol. 6. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, 239-245.
- Sánchez Lancis, Carlos (1993): “La interpolación de complementos entre el pronombre personal átono y el verbo en el español medieval”, in Gerold Hilty (ed.): *Actes du XXe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes (Université de Zürich, 1992)*, vol. 3. Tübingen / Bassel: Francke, 321-331.
- Santiago y Gómez, José (1919): *Filología de la lengua gallega*. Santiago: Tipografía de El Eco Franciscano.
- Schubart, Dorothe / Santamarina, Antón (1983): *Cántigas populares*. Vigo: Galaxia.
- Taboada, Manuel (1979): *El habla del valle de Verín*. Anejo 15 de *Verba*. Santiago:Universidade de Santiago.